

Povodom proslave 25-godišnjice ZAVNOH-a, Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti izdala je posebnu knjigu — SPOMENICU — u kojoj se u više priloga historičara-pravnika i javnih radnika Hrvatske saopštava naučnoj i široj javnosti — uloga i značaj osnivanja Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske, kao i složenost političkih i vojnih zbivanja u vrijeme kada su udareni temelji modernoj hrvatskoj državnosti.

Među 14 radova, koliko ih sadrži Akademijina Spomenica, moguće je, s obzirom na unutrašnju tematiku, izvršiti sljedeću podjelu:

1. Radovi u kojima se direktno govori o ZAVNOH-u,

2. Radovi u kojima se, u prvom redu, piše o vojno-političkom stanju i aktivnosti narodnooslobodilačkih snaga na tlu Hrvatske ili pojedinih njenih užih regiona, prije, za vrijeme i poslije osnivanja ZAVNOH-a, i

3. Radovi u kojima se tretiraju pitanja obrazovanja i zdravstva.

Iz okvira prve grupe radova treba posebno istaći članak Šime Balena, (Inicijativni odbor Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske, str. 5—32), u kome autor polazi od stanovišta da je pitanje osnivanja političko-predstavničkih tijela pojedinih jugoslovenskih naroda, odnosno pokrajina, bilo u principu riješeno samom teorijom i praksom KPJ koja je još prije 1941. izgradila jasne stavove u pogledu preuređenja Jugoslavije kao države u zajednicu slobodnih i ravnopravnih naroda, odnosno zemalja.

Kroz NOB-u taj se princip još konsekventnije primjenjivao, a naročito nakon osnivanja AVNOJ-a. Š. Balen podsjeća na činjenicu da se još u fazi priprema za osnivanje AVNOJ-a, u okviru političkog rukovodstva NOP-a, mislilo na osnivanje sličnih pokrajinskih vijeća, odnosno da je taj rad »...tekao gotovo paralelno«. U članku se nalaze brojni podaci koji to potvrđuju. Tako se, npr., navodi korespondencija između CK KP Hrvatske i podređenih rukovodstava, govor dra Ivana Ribara, prilikom održavanja Drugog zasjedanja ZAVNOH-a, sjećanja dra Pavla Gregorića, kao i samog autora članka. Poslije održavanja I zasjedanja AVNOJ-a, u Splitu je, početkom decembra 1942. godine, pri CK KPH započelo svoju djelatnost posebno radno tijelo — Vijećnici AVNOJ-a iz Hrvatske — sa zadatkom da obavi potrebne pripreme za saziv i održavanje Prvog zasjedanja ZAVNOH-a. Dalja pažnja autora usmjerena je na to da se dokaže i pokaže kako su — Vijećnici AVNOJ-a iz Hrvatske — zajedno sa drugim snagama NOP-a razvili tokom decembra 1942. godine široku političku djelatnost. Već polovinom januara javljaju se, u okviru rada vijećnika ZAVNOH-a iz Hrvatske posebna radna tijela — sektori (organizacioni, propagandni, ekonomski, zdravstveni, prosvjetni i dr.) i pripremaju najosnovniji dokumenti za Prvo zasjedanje ZAVNOH-a. Međutim, sam čin održavanja osnivačke skupštine ZAVNOH-a omela je jaka koncentracija neprijateljsko-ustaških snaga (IV ofanziva) i odgodila ga za duže vrijeme. Tek po slomu ofanzive imali su vijećnici ZAVNOH-a iz Hrvatske više mogućnosti da ponovo nastave dalje pripreme za održavanje ZAVNOH-a. »Njihovo radno tijelo — sada pod nazivom — Inicijativni odbor ZAVNOH-a, preuzeo je na sebe ne samo rad na sazivanju konstituirajuće skupštine ZAVNOH-a, nego i rješavanje onih teških i kompliciranih problema koje je za sobom ostavila ofanziva.« (Vid. n. rad. str. 16) Š. Balen precizira da je formiranje Inicijativnog odbora ZAVNOH-a izvršeno 1. marta 1943. u selu Ponor nedaleko od

Titove Korenice i da je taj Odbor obavio, do održavanja osnivačke skupštine ZAVNOH-a (13. i 14. juna 1943.), značajnu djelatnost na političkom, organizacionom i socijalno-ekonomskom polju.

Uloga i značaj ZAVNOH-a kao nosioca suvereniteta naroda Hrvatske i najvišeg predstavničkog organa revolucionarne narodne vlasti naročito je dobro obrađena u prilogu Ferda Čulinovića, (Povodom dvadeset i pete godišnjice ZAVNOH-a str. 33—53), u kome autor podsjeća na činjenicu da razvojni put ZAVNOH-a nije započeo njegovim Prvim zasjedanjem, nego da su postojale određene snage koje su u tom pravcu djelovale još od ranije. Kada je već došlo do Prvog zasjedanja ZAVNOH-a i kada su se u javnosti pojavili njegova Rezolucija i Proglašeni, onda je taj, nesumnjivo najznačajniji istorijski čin u životu hrvatskog naroda, izazvao različite komentare kako u krilu prijatelja jugoslovenske narodnooslobodilačke borbe, tako, još više, u taboru njenih protivnika. Shvatajući da je ZAVNOH iznikao iz istorijskih težnji naroda Hrvatske za svojim oslobođenjem i nezavisnošću i da je, kao takav, stajao u dijametralnoj suprotnosti sa interesima fašističkih sila, vođi ustaškog pokreta, zajedno sa okupatorima nastojali su da njegovu pojavu ospore i da ga prikažu kao djelo »odmetnika« — partizana. No bez obzira na okupatorsko-ustašku propagandu ZAVNOH je sebi krčio put daljeg razvitka. Autor posebno naglašava: »Specifično je u razvitku ZAVNOH-a (pored njegovog demokratskog karaktera) bilo njegovo prerastanje od početnog mu svojstva kao vrhovnog političkog rukovodstva NOP-a do *faktične vlade* za Hrvatsku, a uskoro zatim i do *vrhovnog organa nove državne vlasti za Hrvatsku* u okviru Demokratske Federativne Jugoslavije. Takvim svojim razvojnim putem ZAVNOH je *obilježio prekretnicu* u tadašnjoj revolucionarnoj smjeni sistema, koja je u uvjetima narodnooslobodilačke borbe otpočela u Hrvatskoj s pojavom i širenjem narodnooslobodilačkih odbora kao osnovnih organa te nove vlasti. Sa ZAVNOH-om kao vrhovnim organom nove državne vlasti dovršena je tadašnja izgradnja novog političkog sistema vlasti u Hrvatskoj«. (Vid. n. rad. str. 35.)

Čulinović dalje ističe da je ZAVNOH na spoljnopoličkom planu »...svojom pojavom i djelovanjem izrazio osudu naroda Hrvatske prema osovinskom raskomadanju Jugoslavije, a napose prema okupatorskom stvaranju tzv. Nezavisne Države Hrvatske«.

Na unutrašnje-političkom planu ZAVNOH je konstituisanjem: »...države Hrvatske u okviru jugoslovenske federacije izrazio osudu naroda Hrvatske prema centralizmu stare Jugoslavije, u kome je bila negirana državnost Hrvatske« i istovremeno zauzeo negativan stav »...prema svim predašnjim *skretanjima* hrvatskih političkih stranaka u staroj Jugoslaviji, koje su hrvatsko pitanje iskorištavale u svoje stranačke ciljeve, te njegovo rješenje predlagale u različitim državno-pravnim oblicima od konfederacije sve do velikohrvatskog separatizma«. (Isto, str. 36.)

U daljem izlaganju, služeći se prvorazrednom arhivskom gradom, autor stavlja u centar svoga ispitivanja svako od tri zasjedanja ZAVNOH-a i utvrđuje uspone razvitka revolucionarno-demokratskog sistema u odnosu na predašnje stanje u kome se nalazila Hrvatska. Proces razvitka ZAVNOH-a prati se u sklopu čitavog niza uzročnih (unutrašnjopolitičkih i spoljnih) faktora sa osobitim naglaskom da se odgovori na pitanja — šta je ZAVNOH unio u život naroda Hrvatske i, drugo, šta danas znači ZAVNOH za Hrvatsku i Jugoslaviju.

U odgovoru na prvo pitanje Čulinović polazi od stanovišta da je borba za državnost Hrvatske veoma stara i da je u svojoj evoluciji ka konačnoj pobjedi prošla kroz četiri stadija.

Drugo pitanje — šta danas znači ZAVNOH za Hrvatsku i Jugoslaviju — nije posebno ispitivano, nego je samo ukazano na društveno-politički značaj proučavanja njegovog razvitka.

Sljedeća dva autora: Frane Frol i Zlatan Sremec osvrću se u vidu sjećanja na pojedina pitanja iz perioda nastanka i razvitka ZAVNOH-a. Tako Frol piše — o ZAVNOH-u kao organu narodnooslobodilačke borbe i narodnooslobodilačkim predstavničkom tijelu u Hrvatskoj (str. 55—60), dok Sremec ima sličnu temu kao i Ferdo Čulinović — 25-godišnjica osnivanja Zemaljskog antifašističkog vijeća narodno oslobodenja Hrvatske (str. 163—171).

S pravnog gledišta posebno je zanimljiva tema Olega Mandića (ZAVNOH i narodna suverenost str. 119—126) u kojoj se podvlači da je na tlu Hrvatske načelo narodne suverenosti dobilo osobito svoj izraz u »Odluci o ustrojstvu i poslovanju narodnooslobodilačkih odbora i narodnooslobodilačkih skupština Federalne Države Hrvatske«, a koja je donesena na Trećem zasjedanju ZAVNOH-a.

U prilogu Nikole Rubčića (o Drugom zasjedanju ZAVNOH-a str. 127—146), piše se o četvoromjesečnoj aktivnosti ZAVNOH-a između Prvog i Drugog zasjedanja, a zatim se, do u tačine, rekonstruiše tok Drugog zasjedanja ZAVNOH-a održanog u Plaškom od 12—15. oktobra 1943. godine. Za istoričare je osobito važno što se Rubčić nije trudio da svoj rad potkrijepljuje već poznatim arhivskim dokumentima, nego je o Drugom zasjedanju ZAVNOH-a govorio sa pozicija aktivnog učesnika. Kao vijećnik i član Propagandnog odjeljenja ZAVNOH-a, urednik *Vjesnika* i jedan od zapisničara na Drugom zasjedanju, on je zaista bio u mogućnosti da iz neposredne blizine prati tok čitavog zbivanja i da i sam utiče na neke događaje. Iako se autor osvrće na davno protekle događaje, njegova sjećanja djeluju svježe i veoma uvjerljivo.

U radu — Normativni akti ZAVNOH-a od njegova Drugog do Trećeg zasjedanja — (str. 147—162) Hodimir Sirotković analizira djelatnost i organizacionu strukturu ZAVNOH-a na bazi njegovih normativnih i ustavnih akata. Prvi dokument od koga autor polazi jeste Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji i radu ZAVNOH-a prema kojem je ZAVNOH »... općenarodno i općestranačko političko predstavništvo narodnooslobodilačke borbe u Hrvatskoj...« Osim Pravilnika ... u radu se govori i o čitavom nizu drugih akata koji su nastali u procesu razvitka ZAVNOH-a kao cjeline ili pojedinih njegovih organa. Prilog Sirotkovića je pisan seriozno i sa puno naučne odgovornosti.

Potpunija slika o ZAVNOH-u kao legitimnom predstavniku suvereniteta naroda Hrvatske i najvišem predstavničkom organu revolucionarne narodne vlasti može se dobiti tek onda ako se njegov razvitak prati u tijesnoj vezi sa opštim društveno-političkim razvitkom rata i revolucije u našim zemljama, a posebno u Hrvatskoj i njenim pokrajinama.

Istina, u Spomenici nema radova sa pretenzijom praćenja društveno-političkih procesa u jugoslovenskim razmjerama, ali je zato ukazano na neke pojave i procese u okviru Hrvatske i njenih užih regiona. Tako, npr., Pavle Gregorić u svome prilogu (Hrvatska u vrijeme Prvog i Drugog zasjedanja ZAVNOH-a, str. 73—78) ukazuje na brojne faktore koji su omogućili da se osnuje Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske, Drago Gizdić (Narodna vlast u Dalmaciji do formiranja Inicijativnog odbora ZAVNOH-a, str. 61—71) govori o sudbini Dalmacije nakon okupacije, organizaciji ustanka i razvoju organa narodne vlasti prije konstituisanja osnivačke skupštine ZAVNOH-a. Njegov rad je u dobroj mjeri nadopunjen prilogom Vicka Krstulovića — »Partijska organizacija Dalmacije i stvaranje narodnooslobodilačke vlasti« — (str. 109—118).

O društveno-političkoj aktivnosti u Slavoniji i Baranji uoči održavanja osnivačke skupštine ZAVNOH-a (Svestrana priprema osnivačke skupštine ZAVNOH-a u Slavoniji i Baranji str. 173—187) piše Jefto Sašić, dok Mate Jerković u prilogu — Značenje ZAVNOH-a za razmah NOP-a u Slavoniji — (str. 79—99) iznosi teškoće sa kojima su se suočavali politički i vojni organi NOP-a u vrijeme priprema i razvitka ustanka u ovoj pokrajini.

Većina priloga iz druge grupe pisana je, uglavnom, na bazi sjećanja, a samo je ponegdje korišćena arhivska građa i već postojeća istorijska literatura.

Radovi iz treće grupe (Ideje socijalizma u školi i odgoj u narodnoj revoluciji, str. 189—203, i Počeci organizacije zdravstvene službe i zdravstvene zaštite naroda SRH nakon oslobođenja zemlje, str. 101—107), o čemu pišu Toma Žalac i Aleksandar Kokarović su uža specijalistička pitanja i samo su (posebno drugo) periferno vezana za osnovni problem Spomenice.

Zdravko ANTONIĆ